

## TÜRKOLÖJİ DİLÇİLİK

UOT 811.512.1

QALİBƏ HACIYEVA\*

DİALEKT LEKSİKASINDA MÖVCUD LEKSİK VAHİDLƏRİN  
STRUKTUR-SEMANTİK TIPLƏRİ

## XÜLASƏ

Ədəbi dildə olduğu kimi, dilimizin dialekt qatı da struktur-semantik cəhətdən rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan, eləcə də çağdaş türk dillərində struktur-semantik baxımından ədəbi dillə eyni olan dialekt leksikası söz yaradıcılığı baxımından öz spesifik cəhətləri ilə ədəbi dildən fərqlənir. Dialektlərin lüğət tərkibində morfoloji və sintaktik üsulla yaranan leksik vahidlər mühüm yer tutur. Ədəbi dildə olduğu kimi, dialektlərdə də morfoloji üsulla yeni söz yaratma prosesi ad+ad, ad+feil, feil+ad, feil+feil strukturu əsasında formalaşır ki, burada şəkilçi morfemlərin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bütün aqqültinativ dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan-türk dili dialektlərinin də lüğət tərkibinin zənginləşməsində leksik şəkilçilərin rolu böyükdür. Naxçıvan, Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələrinin lüğət tərkibində daha aktiv müşahidə olunan və ədəbi dildən fərqlənən kifayət qədər sadə və düzəltmə sözlərə, eyni zamanda leksik şəkilçilərə və qrammatik formalara rast gəlinir. Azərbaycan dilinin dialektlərində sintaktik yolla yaranan sözlər müxtəlif formalarda özünü göstərir: 1. iki müxtəlif semantik yük daşıyan sözün birləşməsi; 2. ayrı – ayrı leksik vahidlərin yanaşı işlənməsi ilə mürəkkəb söz kimi formalaşan qoşa sözlərin iştirakı ilə. Ümumiyyətlə, ədəbi dildə olduğu kimi dialektlərdə də mürəkkəb sözlərin yaranma prosesi birinci və ya ikinci komponentinə dilin ədəbi və ya dialekt qatında olan sözlərin əlavəsi ilə yaranır ki, bu tip mürəkkəb sözlər Naxçıvan, Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələri üçün xarakterikdir.

**Açar sözlər:** *Dialekt leksikası, qrammatik forma, leksik şəkilçi, struktur-semantik, morfoloji, sintaktik.*

**Giriş.** Ədəbi dildə olduğu kimi, dilimizin dialekt qatı da struktur-semantik cəhətdən rəngarəngliyi ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan, eləcə də çağdaş türk dillərində struktur-semantik baxımından ədəbi dillə eyni olan dialekt leksikası söz yaradıcılığı baxımından öz spesifik cəhətləri ilə ədəbi dildən fərqlənir. Bütün aqqültinativ dillərdə olduğu kimi, Azərbaycan dili dialektlərinin də lüğət tərkibinin zənginləşməsində leksik şəkilçilərin rolu böyükdür. Azərbaycan dili dialektlərinin lüğət tərkibində aktiv müşahidə olunan və ədəbi dildən fərqlənən kifayət qədər sadə və düzəltmə sözlərə, eyni zamanda leksik şəkilçilərə və qrammatik formalara rast gəlinir. Bu baxımdan, dialektlərin lüğət tərkibində söz yaradıcılığı prosesində morfoloji və sintaktik üsulla yaranan leksik vahidlərin tarixi-müqayisəli şəkildə tədqiqinə xüsusi diqqət yetirmək olduqca mühüm bir məsələdir.

**Morfoloji yolla yaranan sözlər.** E.Allahverdiyevin qeyd etdiyi kimi, morfoloji üsul söz yaradıcılığında mühüm yer tutur və ən əlverişli,

ən məhsuldar üsul hesab olunur [Allahverdiyev E.: 1995, s.160]. Ədəbi dildə olduğu kimi, hər üç bölgənin dialektlərində də yeni söz yaratma prosesi ad+ad, ad+feil, feil+ad, feil+feil strukturu əsasında formalaşır ki, burada ədəbi dildə işlənməyən [–duz; –xor; –dar; –gir; –ov; –baz//paz//pəz] kimi bir çox şəkilçi morfemlərin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır.

[–duz]. Azərbaycan ədəbi dilində işlənməyən bu şəkilçi dialktlərimizdə söz yaradıcılığı prosesində ad+ad modelinə uyğun bəzən ədəbi dildəki [–çi] şəkilçisinin funksiyasını yerinə yetirir: *çuval+duz*–çuvalın ağzını tikən iynə, *palan+duz*–palan tikən şəxs, *təkəl+duz* – parça üzərində tək əllə tikilən naxış (Nax., Təb.), *çəhmə+duz*–çəkməçi (Şər., Bst., Çb.).

[–xor]. *Dil+xor*–qanıqara hövsələsiz, *çay+xor*–çay içməyi çox sevən, *müftə+xor*–başqasının hesabına yaşayan *rüşvət+xor*–rüşvət alan (Nax., Təb.). [–xor] şəkilçisi ilə düzəlmiş sözlərə Qərbi Azərbaycanın şivələrində də rast gəlinir: *adam+xor*–arif, adam tanıyan, insan qanına həris olan, *dava+xor*–dalaşmağı sevən adam, *daşa+xor* – daşlı, çınqıllı yer (Meğ.) [Bayramov İ.:2011, s. 32, 118-119].

\* Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Naxçıvan Dövlət Universiteti; [oguz.haciyev@gmail.com](mailto:oguz.haciyev@gmail.com)

[–dar]. *Qullux+dar*–qulluqçu (Təb.), *iş+dar*–işə gedən heyvan, *hava+dar*–köməkçi, arxa, dayaq, *cin+dar*–cadu-pitiklə məşğul olan adam, *kir+dar*–güc, qüvvət (Nax.) *bəhrə+dar*–bəhrəni yığıb xanlara, bəylərə verən adam (Rem.). Əsasən peşə bildirən bu şəkilçi bəzən ahəngə tabe olaraq [–dər] şəklində də işlənir: *bilən+dər*–bilici (Qrç.). [–dar] şəkilçisi Güney Azərbaycan və Şərqi Anadoluda Naxçıvan qrupu şivələrinə nisbətən bir qədər zəif müşahidə olunur: *ləbə+dar*–baş geyimi, *ustan+dar*–vali, *irəhim+dar*–ürəyi yumşaq (Təb., Mər. Srd.), *irem+dar*–falçı, İsfəhanda *irem+dar* döydü. Dedi men *irəmdaram* (İğd.) [Ercilasun A.B., 2012, s.265].

[–gir]. *kündə+gir*–xəmiri kündələyən, *pul+gir*–pula həris olan, *çib+gir*–oğru, *daş+gir*–döyülmüş taxılı təmizləyən kiçik gözlü qəlbir (Kül.), *kəf+gir*–əti bişirərkən üzərindəki kəfi yığmaq üçün vəsait, *xuy+gir*–dəli at (Dır.), *fənd+gir*–çoxbilmiş (Nax., Təb.), *beçə+gir* (Biç., Kol.)//*beçə+yir* (Məz.)–beçəni tutmaq üçün şivdən hazırlanan xüsusi səbət, *qafil+gir*–azdırmaq, çaşdırmaq; –Biz *qafil+gir* etməliyik qəsbkarları (G.A.) [Abdullayeva X. 2019, s.130], Naxçıvan və Güneydə müəyyən sözlərdə nəzərə çarpan bu şəkilçi Şərqi Anadolu şivələri üçün xarakterik olmasa da, Anadolunun bəzi şivələrində nəzərə çarpır: *käv+gir*– (Ay.).

[–ov]. Dialektoloji tədqiqatlar müasir Azərbaycan ədəbi dilində sadəcə ruslaşdırılmış soy adlarında qrammatik morfem funksiyası daşıyan və alınma hesab edilən [–ov] şəkilçisinin tarixən türk dillərinə məxsus leksik və qrammatik şəkilçilərdən biri olduğunu ortaya çıxarmış oldu. Çağdaş türk dillərində və dialektlərdə bəzən bu şəkilçinin [–ov//oy//öy/av//əv] kimi variantlarına da rast gəlinir. Azərbaycan dilinin dialektlərində olduğu kimi, çağdaş türk dillərində və dialektlərində tarixi mövqeyini və söz yaradıcılığı prosesində aktivliyini qoruyan bu şəkilçiyə Naxçıvan (*selov*–selin yuyub apardığı dərə (Şah.), *gicov*–ağılsız, *zirpov*–nəhəg, *kirov*–çirkli su, *pərtov*–etik normaları gözləmədən kobud danışan, *dəmir+ov*–dəri xəstəliyi, *ləng+ov*–üçüncü suvarma (Nax.) və Güney Azərbaycan (*dünov*–dünən (Sun.), *dədov*–qardaş (Qoç.), *sırtov*–pencək (Təb.) şivələrində rast gəlinir. Müqayisəli dialektoloji tədqiqatlar göstərir ki, [–ov] şəkilçisi türk dillərində tarixi leksik şəkilçi olaraq yeni söz yaradıcılığında aktiv iştirak et-

mişdir. Güney Azərbaycan dialektlərində *pərtov* şəklində qeydə alınmış bu söz fars dilində “ziya, nur parlaqlıq” mənasında işlənir [Güney Azərbaycan folkloru: 2014, c.5, s.393] və Güney Azərbaycan (*dün+ov*–dünən (Sun.), *dəd+ov*–ata (Qoç.), *sırt+ov*–pencək (Təb.) şivələrində qeydə alınmış və yeni söz yaratma funksiyasına malik [–ov] şəkilçisi müasir Azərbaycan ədəbi dilində sadəcə ruslaşdırılmış soy adlarında qrammatik morfem funksiyası daşıyır. Elə bu səbəbdən də bu morfem müasir dilimizdə rus dilinin təsiri kimi dəyərləndirilir. Lakin müqayisəli dialektoloji tədqiqatlar göstərir ki, [–ov] şəkilçisi türk dillərində tarixi leksik şəkilçi olaraq söz yaradıcılığı prosesində çox fəal iştirak etmişdir. Bunu [–ov] şəkilçisinin Azərbaycan dilinin dialektləri ilə yanaşı, qədim abidələrin və müasir türk dillərinin müqayisəsi və bir çox leksik vahidlərin yaranmasında öz tarixi funksiyasını qoruyub saxlaması faktı təsdiq edir. Tədqiqatlardan aydın olur ki, müasir dilimizdə rus dilinin təsirini əks etdirən, əsasən soyadlarının tərkibində qrammatik şəkilçi funksiyasını daşıyan [–ov] şəkilçisi tarixi abidələrdə və çağdaş türk dillərində leksik şəkilçi funksiyası daşımışdır. Vaxtilə Azərbaycanda qazamat sözü *saxlov* (*saxla+ov*) [Azərbaycan ədəbi dili tarixi, 2007, c.1, s.18] şəklində işlənirdi, dəmir və od, atəş sözünü yaradan “al” sözlərinə isə [–ov] komponenti əlavə olunaraq dəmir (*dəmir+ov*), alov (*al+ov*) şəklində işlənəlməkdədir. Başqırd dilində *bir+av*–burğu, qədim qıpçaq abidəsi “Kodeks kumanikus” əsərində *sat+ov*–satış, *yab+ov*–qapalı, bağlı (Tüləy Çulha. 2006, s.180) kimi sözlərdə rast gəlinən [–ov] şəkilçisi karaim türkcəsində söz yaradıcılığında daha aktiv mövqeyi ilə diqqəti cəlb edir: *sat+uv*–satış, *sarn(a)+av*–mahni, *tab+uv+çu*–tapan küs+ov–öskürək [Tüləy Çulha. 2006, s.106, 130].

Müasir Azərbaycan dilində rus dilinin təsirlə soyad göstəricisi kimi qəbul olunan bu şəkilçi Naxçıvan qrupu şivələrində (*sel-ov*, *kir-ov*, *ox+(l)ov*, *pərt+ov*, *dəmir+ov*) olduğu kimi, Güney Azərbaycan dialektlərində tarixi qrammatik funksiyasını qoruyub saxlayır. Güney Azərbaycanın Qaradağ mahalında qaranlıqların dilində dialekt söz kimi işlənən və pencək anlamı ifadə edən *sırt+ov* (*pencək*) sözü çağdaş Türkiyə türkcəsindəki *sırt* sözünə [–ov] şəkilçisinin əlavəsi ilə düzəlmişdir. Güney Azərbaycanda qeydə alınmış *sırtov* (*pencək*) sözü Füzuli şivəsində

sertov, Qazax dialektində *sertov* fonovariantında eyni semantik yüklə işlənir: *Hava soyuxdu sertovunu gey* [Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. 2007, s.424]. Maraqlı cəhətlərdən birisi də budur ki, bu şəkilçi bəzən heç bir leksik məna yaratmadan sözlərin tərkibində sadəcə qrammatik funksiya daşıyır: *zırpov*–nəhəng, *gicov*–səfeh, *axmaq* (Nax.), *xəkov*–susuz qalmış əkin yeri, *xırdıxov olmaq*–xırdalanmaq, *bicov*–çoxbilmiş, *hiyləgər*, *xəcov*–suvarma növü (Nax., Cam., Kır.), Güney Azərbaycan Sunğur türklərinin dilində [–ov] şəkilçili *dünöv* (*dün–dünən*), Dərgəz və Qoçan şivələrində *dədov* (*qardaş*) [Cavad Heyət. 2011, s.63] kimi sözlərə də rast gəlinir. Qədim qıpçaq abidələrinin də dilində [–ov] şəkilçisinin sözyaratma funksiyası aydın görünür: *çız+ov* (cizgi, yazı) [Toparlı Recep. 2003, s.51], *bır+av* (bşq.).

[–*baz*//*paz*//*pəz*]. *sözbaz*, *arvadbaz*, *qızbaz*, *aşpaz*, *kəndirbaz*, *işbaz*, *quşbaz*, *oyunbaz*, *kələkbaz* (Nax.), *hoqqabaz*, *kəlləpəz*–kəlləpaça bişirən, *sərbaz*–əsgər, *qumarbaz*, *şirbaz*–yaltaq (Təb., Mər., Xoc.), *cığalbaz*–sözündən dönən (Kar.), *canbaz*–Şərqi Anadolu şivələrində omonim kimi qeydə alınmış bu sözün birinci mənası *kəndirbaz*, ikinci mənası isə *mal-davar alverçisi*dir (Er.) [Caferoğlu A. 1995, s. 237]. –*baz* şəkilçisinin –*paz* fonovariantına “Dədə Qorqud” dastanlarının da dilində rast gəlinir: – *Adam əti-ni yaxni qılan aşpazı olur* [“Kitabi Dədə Qorqud”. 1988, s.7].

**Sintaktik üsulla yaranan sözlər.** Azərbaycan dilinin dialektlərində sintaktik yolla yaranan sözlər müxtəlif formalarda özünü göstərir: 1. iki müxtəlif semantik yük daşıyan sözün birləşməsi; 2. ayrı – ayrı leksik vahidlərin yanaşı işlənməsi ilə mürəkkəb söz kimi formalaşan qoşa sözlərin iştirakı ilə. Ümumiyyətlə, ədəbi dil də olduğu kimi dialektlərdə də mürəkkəb sözlərin yaranma prosesi birinci və ya ikinci komponentinə dilin ədəbi və ya dialekt qatında olan sözlərin əlavəsi ilə yaranır ki, bu tip mürəkkəb sözlər Naxçıvan, Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələri üçün xarakterikdir: *darməcal-tələsik*, *az vaxtda*, *darqursaq- hövsələsiz*, *dar-düdüx* – *həddindən artıq dar olan*; *alatala-seyrək*, *alatoran-dan yeri sökülən vaxt*, *alababat-normal*, *alabəzəx*–rəngarəng, *alabula-qarışıq*; *ağızəmməz*–bacarıqsız, *ağızgəlişi*–sözarası; *əmicanı*, *dayıcanı*; *yeddiləvin*–rəngarəng, *yeddiar-xadönən*–bir neçə nəsil öncə, *yelbeyin*–yüngül xasiyyətli, *yelqovan*–bitki növü və s.

*Naxçıvan. ərəşəti-mənşər*–cəhənnəm, *hər-bə-qadağa*–təhdid, *dəvədişi*–toxumluq buğda (Qrç.), *qoduxayağı*–güclü axan suyun qarşısını kəsmək üçün ağacdan düzəldilmiş alət (Cəh.), *gözardı*–diqqətdən kənar, *tutqal*–isti qabları tutmaq üçün istifadə olunan parça (Çb.), *üzbəsurat*–üz-üzə, *bazaroglu*–avara, *tənbəl*, *candərdi*–məcburi, *istəmədən*, *gözəyarı*–təxmini, *sözgəlişi*–elə-belə (Nax.). *Güney Azərbaycan. üzyola*, *başpaxlı*, *sarıqulax*–qeyrətsiz, *şırım*–*şəhrə*–yara, *üzgörmə* –*üz*də yaltaqlanmaq (Miy., Təb., Mər.), *zadə*–*zadə*–parça–parça, *tikə*–*tikə*, *qarpuna*–*qarpuna*–eşələnə–eşələnə, *dı-pır*–*dı-pır*–addım–addım. *Şərqi Anadolu. qapba*–*ca*–qapı baca, *ev sağabı*–evin sahibi, *qaraqış*–*de*–kabr ayının son günləri, *daşqalax*–daş yığını (Kar.). Müasir Azərbaycan və türk dillərinin müqayisəsi göstərir ki, hər Naxçıvan, Güney Azərbaycan şivələrinin dialekt qatındakı leksik vahidlər semantik cəhətdən və mənşə baxımından eyni olsa da, bəzən fərqli fonetik struktura malikdir: *ısırmak* (Trk.)–*dişləmək* (Az.), *tapmaca* (Az.)– *bilməcə* (Trk.), *quylamaq* (Az.)–*gömmək* (Trk.), *bir az öncə* (Az.)–*demin* (Trk.). Naxçıvan (*vərni*–suyun qarşısına qoyulan mənə, *avrix*–əmanət, *köbənc*–avans (Nax., Ord.), Güney Azərbaycan (*zadə*–*zadə*–parça–parça, *tikə*–*tikə*, *qarpuna*–*qarpuna*–eşələnə–eşələnə, *dı-pır*–*dı-pır*–addım–addım, *şökə*–kölge, *cığatı* (G.A., Təb.) və Şərqi Anadolu (*cığal*–buynuz, *avan*–düşmən (Ter., Kar.) [Caferoğlu A.1994, s.231-237], (*zimme*–qüzey, soyuq yer, *zoğnaş*–qapı kilidi) dialektlərində müşahidə olunan bu kimi orijinal leksik vahidlərə rast gəlinir ki, bunlar yalnız müəyyən bölgələrin şivələri üçün xarakterik olub digər qrup dialektlərdə təsadüf olunmur və ya çox məhdud şəkildə rast gəlinir. Maraqlı cəhət odur ki, dialektlərdəki bu orijinal dil faktları həmin bölgələrin folklor örnəklərinin dilində də mühafizə olunmaqdadır.

Xırdacasan, məzəsən,  
Gedirem Gazah sennen,  
Sən hər güldən təzəsən,  
Almadım mazaş sennen,  
O günə qurban olum  
Bileydim ayrı düşdüyüm  
Dı-pır-dı-pır gəzəsən

[TFÖ, 2013, s. 13]. Heş getmezdim uzağ sennen [Caferoğlu A.1994, s.53]

Bu taya *qəlbi* taya,  
 Su gələr axar gedər,  
*Şökəsi* düşdü çaya,  
*Vərnini* yıxar gedər  
 Can çəhdih, cəfa çəhdih  
 Neynirəm eylə yarı,  
 Əlacın tapammadıx.  
 Yandırar, yaxar gedər [TFÖ, 2013, s.122].  
 Əməyimiz getdi zaya [TFÖ, 2013, s. 225].

Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolunun müxtəlif bölgələrindən toplanmış bu folklor nümunələrinin dilində rast gəlinən, lakin Naxçıvan qrupu şivələrində işlənməyən *dıdır – dıdır*-addım-addım, *şökə-kölgə, zədən-zadən-tikə-tikə, qarpuna –qarpuna-eşələnmək, vərn-i*-suyun qabağına qoyulan maneə, *vəzindən*-halından, durumundan kimi sözlər Güney Azərbaycanın Təbriz, Yekənat və Şərqi Anadolunun Dere şivələrində qeydə alınmışdır. *Zadən-zadən olan. Adam danışa-danışa, eşşəh qarpuna-qarpuna tanış olar*. Bir gecənin məhbusu on illik qazıdan zindanın *vəzini yaxçı bülər*. [TFÖ, 2013, s.107, 109, 120]. Güney Azərbaycan şivələrində türk mənşəli *sırtov*-pencək, *çəkələ*-xərək, *qolama*-bilərzik (Təb., Mər.), Şərqi Anadolu şivələrində isə *ayaqcah*-nərdivan (Elaz.), kimi orijinal dialekt sözlərinə rast gəlinir. Naxçıvan qrupu şivələrində bu tip spesifik leksik vahidlərdən *heliyini axıtmaq* – göz yaşı tökmək ifadəsinə rast gəlinir ki, bu ifadənin tərkibindəki *hel//helik*-yaş//nəm//sulu sözü Naxçıvan qrupu şivələrində olduğu kimi, eynilə Güney Azərbaycanın qərb və ya Bocnurd dialektində eyni semantik yük daşımaqla da *hel//helik* şəklində işlənir [Cavad Heyət. 2011, s. 58]. Başqırd dilində *huw* [Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. 2006, s.102], uyğur və özbək dillərində *höl* şəklində işlənən [Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri.2006, s.359] bu sözün əski türkdilli abidələrdə su ilə əlaqədar olduğunu təsdiq edən kifayət qədər fakt var. S.E.Malov əski türkdilli abidələrdə *öl* sözünü ruscaya su ilə əlaqədar mənələrdə tərcümə olunduğunu göstərərək, V-VI əsr uyğur abidəsi “Manixeylərin tövbə duası” əsərinin 148-ci sətrini belə oxuyur: “Biz beş tanrının işığını quru və sulu torpağa yönəldərək, ona əziyyət veririk

və beş müxtəlif canlı cismi incidirik” [Малов С.Е.1951, s.120].

M.Kaşğarının *öl* sözünün “yaş, nəm”, *öl* sözündən olan “*öli*”ni “*işlanmaq*”, yenə həmin sözdən yaranmış “*ölişi*”-ni “*nəmlənmək, yaşlıq*” izah etdiyini göstərən M.Seyidov da bu faktlara dayanaraq, V-VI əsrlərdə *öl* sözünün “yaş, nəm” mənasında işləndiyini, əski uyğur dilindəki *ölyır* sözünün də semantikasını çox doğru olaraq “*sulu, nəm torpaq*” şəklində açıqlamış və 1144-cü ildə yazılmış lüğətdə “*öləng*” “*çəmənlik*” kimi tərcümə edildiyini də göstərmişdir [Seyidov M. 1983, s.41]. Qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvan qrupu şivələrində işlənən *hel* “yaş, nəm” sözü Azərbaycan dilinin Yevlax şivəsində *helli* “*sulu*” şəklində qeydə alınmışdır [Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. 2007, s.197]. Tarixi-müqayisəli tədqiqatlar göstərir ki, eyni kökdən olan Azərbaycan dialektlərinin bölgələr üzrə fonosemantik, baxımdan bir sıra xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənməsinin əsas səbəbi həm etnik, həm də tarixi-coğrafi amillərə əsaslanır. Bu mənada çağdaş Azərbaycan və türk dilinin dialektlərinin müqayisəsi bir-biri ilə bağlı olan tarixi etnik əlamətləri əks etdirən qədim dil faktlarının hər iki dildə ortaq şəkildə mövcud olduğunu göstərir. Dil faktları əsasında istər Azərbaycan, istərsə də digər türk xalqlarının yaşadığı digər bölgələr üzrə aparılan paralel dialektoloji araşdırmalar eyni dil xüsusiyyətlərini əks etdirən vahid kökə malik çoxvariantlı dialekt ünsürlərinin də ortaya çıxarılmasına imkan yaradır. Bu faktlar isə onu göstərir ki, dil vahidlərinin bir çoxu müəyyən tarixi proseslərin nəticəsi olaraq bir dildə arxaikləşərək dialekt, digərlərində isə ədəbi dil səviyyəsində qorunmaqla dilimizin formalaşması prosesində iştirak etmiş etnosların qədim dil xüsusiyyətlərinin rolunu müəyyənləşdirmək baxımından əhəmiyyətlidir. Şərqi Anadolunun bölgələrindən toplanmış dialektoloji materiallardan aydın olur ki, bu gün Anadoluda yaşayan türklərin dili istər fonetik, istər leksik-semantik, istərsə də qrammatik baxımdan türk ədəbi dilindən daha çox müasir Azərbaycan dilinin həm ədəbi, həm də dialekt qatına daha yaxındır.

| <i>Türk ədəbi dili</i> | <i>Şərqi Anadolu şivələri</i> | <i>Azərbaycan ədəbi dili</i> | <i>Naxçıvan qrupu şivələri</i> |
|------------------------|-------------------------------|------------------------------|--------------------------------|
| anahtar                | haçar (Kar.)                  | açar                         | haçar                          |
| zehir                  | ağı (Ter.)                    | zəhər                        | ağı//ağu                       |
| bağdaş                 | bardeş (Kar.)                 | bardeş                       | bardeş                         |
| yabani, vahşi          | berrana (Ter.)                | özbaşına, yabani             | bərrayi                        |
| hastalanmaq            | çerlemek (Ter.)               | xəstələnmək                  | çərrəməx/                      |
| kel                    | dazalax (Ter.)                | keçəl                        | dazalax//daz                   |
| akrep                  | ceyen//çiyan (Kar.)           | əqrəb                        | çiyan                          |
| kıymet, dəyər          | urvat (Ter.)                  | dəyər, qiymət                | urvat                          |
| serseri, küstah        | yanşah (Kak., Ter.)           | xəbərci,                     | yanşax                         |
| kaza, dert             | gada (Ter.)                   | dərd, qəza                   | qada                           |
| durdurmak              | eyle (Ter.)                   | dayan (saxla)                | əylə                           |
| arka yükü              | şele (Kar.)//şel ek (Elaz.)   | yük                          | şələ                           |
| sakat                  | şil (Ter.)                    | şikəst                       | şil (səqqət)                   |

Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu dialektlərində bəzən elə arxaizimlərə rast gəlinir ki, tarixi inkişaf prosesində dilin polisemiyaya doğru meyl etməsi nəticəsində bu sözlərin bir çoxu Naxçıvan qrupu şivələrində fərqli mənə çalarlarında özünü göstərir. Güney Azərbaycanda təndirdə közü sovuran ağacdən düzəldilmiş alət *kössöv* adlanırsa, Naxçıvan dialektində isə bu söz ocaqda qalmış sönməyə doğru gedən odunun qalıqları mənasında işlənir. Maraqlı cəhətlərdən biri də Naxçıvan, Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələrində mövcud paralel dialekt sözlərin bir çoxunun başqa dillərin lüğət tərkibində aktiv yer tutması faktıdır. Naxçıvan, Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələrində *tün-gecə*, qaranlıq kimi qeydə alınmış bu söz, hətta bir sıra türk dillərində də eyni semantik mənə daşımaqdadır. *Tün* sözü Qəzvinə fars dilində *cəhənnəm* sözünün paraleli kimi *tünbə-tün* şəklində işlənir ki, bu sözə Azərbaycan dilinin dialektlərində də rast gəlinir. Birini lənətləmək, qarğımaq anlamında işlənən *“tünbətün gedəsən”* ifadəsindəki *“tünbətün”* sözü *“qar-*

*anlıq yer, məzar”* və *“cəhənnəm”* anlamlarını açıq şəkildə ifadə edir. Türk dillərinin, eləcə də, qədim abidələrin bir çoxunda rast gəlinən *“tün-gecə”* sözü kürdcədə *“tünə-gecə”*, *“qaranlıq”* şəklində öz semantikasını qoruyub saxlayaraq, hətta fransız dilinə keçmiş, *“tunel-tün+yol”*–*“qaranlıq yol, keçid”* mənasını verən *“tunel”* şəklində işlənir. Naxçıvan və Şərqi Anadolu şivələrindəki *“tün”* sözü söz yaradıcılığı prosesində *“-nük”* şəkilçisini qəbul edərək *“tünnük”* kimi daşlaşıb qalaraq hər iki bölgənin şivələrində öz ilkin semantik mənasını *“tün”*–*“gecə, qaranlıq”* mənasını qoruyub saxlamışdır [Cəfəroğlu A. 1995, s. 282].

Qədim türk yazılı abidələrinin dilində işlənən *bitik*–yazılı kitabə sözü müasir Azərbaycan dialektlərində, xüsusilə Naxçıvan və Güney Azərbaycanda *pitik* – yazılı nəsnə, yazılı kağız parçası anlamında işlənərkəndir. Qədim türk abidələrinin dilində də eyni semantik yüklə *bitiq/bitik* şəklində işlənən bu söz Sulduzda *pəte*, Lorestanda *pəte* şəklində işlənərkənlə yanaşı, həm də Naxçıvan qrupu şivələrində xalq arasında mürəkkəb sözün komponenti kimi *cadu-pitik* *“kiçik kağız parçasına yazılmış dua”* anlamında açıqlanır və mürəkkəb sözün komponenti kimi işlənir. Güneydə yaşayan əfşarların dilində *[-çi]* morfeminin əlavəsi ilə *pitikçi* (dua yazan, mirzə) [Hüseynəlizadə s.2014, s.23] peşə bildirən bu söz sonradan fars dilinə keçərək *pəte* şəklində işlənərkəndir.

Tarixi müqayisəli tədqiqatlar göstərir ki, zaman keçdikcə bir çox sözlər öz işləkliyini itirərək müxtəlif semantik anlamlarla dialektlərə keçid alır və sonra da bir çox başqa xalqlar tərəfindən mənimsənilir. Tarixən Azərbaycan–türk dilindən başqa dillərə keçən bu tip leksemlər canlı dil faktı olaraq Güney Azərbaycan şivələrində daha çox qorunub saxlanır. Başqa dillərin lüğət tərkibində yer alan və həmin dildə vətəndaşlıq hüququ qazanan bu tip qədim türk mənşəli leksemlərin bəzən çox məhdud bir şəkildə semantik mənasını dəyişərək Quzey Azərbaycan və Şərqi Anadolu dialektlərində də mühafizə olunduğunu görmək mümkündür. Belə leksemlərdən biri də hazırda ərəb və fars dillərində işlənən, Naxçıvan və Güney Azərbaycan dialektlərində az da olsa təsadüf edilən *təpitmək/təpənə/təpcəh* sözüdür. Bu söz eynilə Şərqi Anadolunun Kars vilayətində *tepgeç* (Ercilasun A. 2002, s.80), Naxçıvanın Boyəhməd

kəndində *təpcəx*, Camaldında isə *təbçəy*–belin üst tərəfində ağacdən ayaqlıq şəklində işlənir:–*Təpcəx lapatqanı yerə vurmax çundur* [Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri. 1962, s. 79].

Güney Azərbaycan dialektlərində müşahidə olunan *təpcəh* (*təpimək*–yazmaq) sözü Güney Azərbaycanın Sulduz və Şərqi Anadolunun Kars bölgələrində (belin sapında ayaq basılan yer) işlənir:–*Pul puplu qazanan, axmaq bel təpər* (Təb.). Hazırda Güney Azərbaycanda *təpənə* taxta və ya müxtəlif əşyalar üzərində yazı yazmaq üçün istifadə olunan iynədən böyük məişət alətinin adı kimi qorunur. Əşkanilərdə *təpi* sözü yazı mənasında işlənmişdir. Naxçıvan dialektində *təpi*//*təpimək* //*təpitmək* – özünə yer edib bərkitmək anlamında açıqlanan bu söz ərəb və fars dilinə *dəbir* şəklində keçmişdir. *Təp*//*təpir*//*təpər* sözü bir çox qədim qaynaqlarda, eləcə də qədim şumer dilində, “*palçıq*” və ya “*gil kitabə üzərində təpilmiş, yazılmış yazı*” mənasında açıqlanır, “*təpi*” (yazılmış kitabə) “*təpir*” isə (yazan) adlanır [Osman Nedim Tuna.1987, s.12]. Tədqiqatlar belə bir fikri əsaslandırır ki, müasir ərəb dilində qədim şumercənin izini yaşadan bu sözün vasitəsi ilə ərəbcədə “*dəbiristan-məktəb*” sözü yaranıb. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvan qrupu şivələrində “*qurumaq, suyunu çəkmək*” mənasında işlənən *təpitmək*//*təpimək* sözü həm də feil kimi sinonimik cərgə yaradır: *Bi az təpisin sōra yığarsız*. Güney Azərbaycanda fars dilinə keçən dialekt sözlərdən biri də *havlı*//*hovludur* ki, farsca *hole* şəklində işlənən bu söz çağdaş Türkiyə türkcəsində *havlu* şəklindədir. Urmiyədə Təpəməki (Təpeyimaku) kəndində işlənən *ması*//*mısı* sözü işlənir ki, bu da küsmək, incimək mənasındadır. Bu söz Naxçıvan qrupu şivələrində *mas-mus*, *kəs-küs* və ya *mısmırığını sallamaq* şəklində işlənir.

Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu şivələrində mövcud olan *dummaq*–fikrə getmək, fikirləşmək, *cummax*–hücum etmək, *bambılı*–yüngül xasiyyətli, *donqili*// *donqulu*–saxta və ya ucuz, *qələt*–yanlış, səhv, *gay*–səfeh, *dinqılı*//*cinqılı*//*çıqqılı*–kiçik, balaca, *qidimə*–yeni doğulmuş keçi balası, *danqa*–kobud, *dütdülü*–yalan və ya yalançı, *vırnıxmaq*–daim hərəkətdə olmaq, *çərrətmək*–bezdirmək, *çərrəmək*–xəstələnmək, *hənək*–yersiz zarafat, *tilit*–bütöv, başdan ayağa, *əppək*–çörək, *birədilih*–daimi, *xıl*–xeyli, *dəngəsər*–

bezdirmək, *doydax*–yöntəmsiz, *bərrayi*–özbaşına, *dazalax*–keçəl, *qada*–qəza, *qatmaqarışıq*–bir-birinə qarışmış, *qalmaqal*–bilərəkdən hayküy salmaq, dava-dalaş problem yaratmaq, *qəlbi*–uca, *qırışmal*–gənc, *qartımış*–qocalmış, *kafdar*–qoca, *çarqat*–yaylıq, *ləçək*–qadın baş örtüsü, *nanay*–musiqi, *örkən*–5-7 sm eni, 1,5 metr uzunluğunda toxunmuş ip, *sinni*–yaşlı, *sustalmax*–halsız olmaq, *şərit*–paltar asmaq üçün ip, *tözə*–*rəhləmək*–qaçmaq, *zərziba*–bəzəkli kimi bir çox leksemlərin hazırda Güney Azərbaycan və Şərqi Anadolu şivələrində eyni fonetik tərkibdə, eyni semantik anlamda paralel şəkildə işlək duruma olması dilimizin tarixi kök birliyinin bariz nümunəsidir. Güney Azərbaycan (*barınnatmax*–varlandıрмаq, *beyar*//*biyar*–tənbəl, *cumalaşmaq*–toplaşmaq, *cürrəmək*–düzəltmək, *haraşan*–səksəkəli, *ehmal*–yavaş, *xıxlınmaq*–dayanmaq, *işgə*–nazik, *kür*–dalaşqan, səs-küylü, *qəlbi*–uca, *şışdanq*–mükəmməl, *tağar*–ləyən, *tənik*–nazik, *yəhin*–cəld) və Şərqi Anadolu şivələrindəki mövcud (*berrana*–avara, *çargat*–yaylıq, *denqeser*–sersem, *doydah*–yaraşıqsız, *dazalah*–keçəl, *galmaqal*–problem, *gelbi*–uca, *gırışmal*–gənc, *halvat*–gizli, *ləçək*–qadın baş örtüsü, *sıpar*–qalxan, *sustalmaq*–yorulmaq, *tezmək*–qaçmaq, *töşemek*–təngənəfəs olmaq (Ter.), *çerlemek*–xəstələnmək (Ay.), *gada*–dərd-bəla, *nanay*–musiqi, *sıtam*–zülm, *şirit*–paltarı qurutmaq üçün ip (Kar.), *hırdaca*–kiçik (Ur.), *kafdar*–yaşlı (Ter., Dün., Kar.), *örken*–ip, *zərziba*–bəzək (Kak.), *sinnə*–yaşlı (Er.) [Caferoğlu A.1994, s. 235-287] kimi leksik vahidlərin Naxçıvan qrupu şivələrindəki aktiv mövqeyi bu fikri təsdiq edən ən ciddi tarixi linqvistik faktlardır. Çağdaş Türkiyə türkcəsinin ədəbi dilinə aid olan *sırt* (*kürək*, *arxa*) sözü Naxçıvan qrupu şivələrində “*sırtınnan vırıdı*” ifadəsində daşlaşıb qalmışsa, bu söz Güney Azərbaycanın Qaradağ mahalında qaraxanlıların dilində *sırtov* şəklində işlənir ki, bu da müasir türk dilində işlənən *sırt*–*kürək*//*çiyin* kökünə [-ov] şəkilçisinin əlavəsi ilə yaranmış leksik vahiddir. Çuvaş dilində *syrt* (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri. 2006, s.652) kimi işlənən bu söz müasir qıpçaq qrupu türk dillərindən tatar və qazax dilində də işlənir: “*sırt aynalu*–sırtını dönmək” şəklində işlənməkdədir [Kenan Koç.2003, s. 507].

| <i>Türk ədəbi dili</i>          | <i>Naxçıvan qrupu şivələri</i> | <i>Kars</i>     |
|---------------------------------|--------------------------------|-----------------|
| kalabalık                       | tünnük                         | tünnük          |
| kakıncetmek                     | qaxınc etmək                   | qaxınc etmək    |
| ben                             | xal (bənəx/ -bənəx/ -xal-xal)  | xal             |
| defa                            | ayax (bir ayax)                | ayağ            |
| çöl                             | biyaban                        | beyaban         |
| yabancı                         | yad, əğyar                     | ağyar           |
| <i>Türk ədəbi dili</i>          | <i>Naxçıvan qrupu şivələri</i> | <i>Erzurum</i>  |
| kandır                          | yallat (allat)                 | yallat          |
| güzel huy                       | təpər (dözüm)                  | təpər           |
| ağlamak üzere olmak             | dolux (doluxmaq)               | dolux           |
| bağırmak                        | çəmkirmək (qışqırmaq)          | çəmkirmək       |
| <i>Türk ədəbi dili</i>          | <i>Naxçıvan qrupu şivələri</i> | <i>Elazığ</i>   |
| yavaşca, səssizce               | usulcana                       | usulcana        |
| yağsız peynir                   | lor                            | lor             |
| az, azacık, bir parça sabun     | kirtik                         | kirtik          |
| oğlak                           | qidihiy                        | gidik           |
| <i>Türk ədəbi dili</i>          | <i>Naxçıvan qrupu şivələri</i> | <i>Erzincan</i> |
| kerpiç kırıntısı                | kəssək                         | kəsək           |
| sabun parçası                   | kirtik                         | kirtik          |
| tütek                           | düdüyh (tütək)                 | düdüyh          |
| şübheçi                         | işgilli                        | işgilli         |
| ortadan ayrılmış//parça alınmış | şakka                          | şakka           |
| törel                           | yollu-yolaxlı                  | yollu-yolaxlı   |
| <i>Türk ədəbi dili</i>          | <i>Naxçıvan qrupu şivələri</i> | <i>Arpaçay</i>  |
| işsiz gücsüz, başıboş           | bərrayi                        | berrada         |
| leş, hayvan ölüsü               | cəmdəyh                        | cendeg          |
| tırmala                         | cırmaxla                       | cıynaqla        |
| büyük giriş kapısı              | darvaza                        | darvaza         |
| iplik yumağı                    | dühcə, yumru yumax,            | düyçe           |
| emin, kendine güvenli           | gərrahlanmaq                   | gerrah          |
| ağırlık ölçüsü                  | gırvənkə                       | gervenke        |
| ekilmemiş tarla                 | xozan                          | hozan           |
| heybe                           | xurcun                         | hırcun          |
| haberçi                         | çuğul//şuğul                   | şuğul           |

**Nəticə:** Azərbaycan dili dialektlərinin ümumtürkoloji müstəvidə müqayisəli tədqiqi müasir Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşmasında müxtəlif türk tayfalarının dil elementlərinin mühüm rol oynadığını bir daha təsdiq edir. Naxçıvan qrupu şivələrinin qohum türk dilləri və qədim türk yazılı abidələrinin dil materialları əsasında müqayisəsi müasir türk dillərində birləşən oğuz, bulqar, qıpçaq, peçenek, selcuk tayfa dil ünsürlərinin müasir Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkülündə və inkişafında bilavasitə iştirak etdiyini göstərir. Müqayisəli dialektoloji tədqiqatlardan aydın olur ki, zaman-zaman müxtəlif siyasi proseslərin nəticəsində türk xalqlarının ayrılması və fərqli coğrafiyalarda müstəqil inkişafı türk dilinin bütün struktur-semantik sistemi ilə yanaşı, bu dilin fonetik quruluşuna müəyyən qədər öz təsirini göstərmiş olsa da, hansı coğrafi ərazidə, hansı siyasi rejimin basqısı altında yaşamasına baxmayaraq, türk dilini öz qədim tarixi kökündən ayıra bilməmişdir. Etnolinqvistik və ekstralinqvistik amillərin təsiri ilə müşahidə olunan bu cür fonetik dəyişmələr müasir türk dillərində kök və məna baxımından heç bir fərq yarada bilmədiyindən, eyni semantik yük daşıyıcısı olan sözlərin sadəcə səs tərkibində müəyyən fərqlərlə özünü göstərməkdədir. Müqayisəli dialektoloji tədqiqatlardan aydın olur ki, əksər hallarda türk dillərinin fonetik quruluşunda baş verən səs dəyişmələri fonetik sistemin uzunmüddətli tarixi təkamül dövrü ilə bağlı olub istər ədəbi, istərsə də dialektoloji baxımdan dilin leksik-semantik və qrammatik sistemində bu gün də öz tarixi sabitliyini qorumaqdadır.

## ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva X.A. Cənubi Azərbaycan şeirinin dili. (Nam. diss.) Mühacir şairlərinin dili əsasında. Bakı: 2010.
2. Ahmet Bican Ercilasun. Kars İli Ağızları Ses Bilgisi. Ankara:TDKY:797, 2002.
3. Allahverdiyev E.İ. Qarabağ dialektinin əfşar şivəsi. (Nam. diss.) Bakı: 1995.
4. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. 4 cildə, Bakı: Şərq-Qərb, 2007.
5. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. A-Z. AMEA İ. Nəsimi adına Dİ. Bakı: Şərq-Qərb, 2007.
6. Azərbaycan dilinin Naxçıvan qrupu dialekt və şivələri. Bakı: Azərb. SSR EA nəşriyyatı, 1962.
7. Bayramov İ.M. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası. Bakı: Elm və təhsil, 2011.
8. Caferoğlu A. Doğu İllərimiz Ağızlarından Toplamalar. Ankara, TDKY: 62, 1995.
9. Caferoğlu A. Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme. Ankara: TDKY:586, 1994.
10. Cavad Heyət. Türk dilləri və ləhcələrinin tarixi. Bakı: Təhsil, 2011.
11. Güney Azərbaycan folkloru. 5 cildə. Bakı: Elm və təhsil, 2013-2015.
12. Hüseynəlizadə S.M. Azərbaycan dili əfşar şivəsinin lüğət tərkibi. (Nam.diss.) Bakı: 2014.
13. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri. I Fiil, Basıt-Çekim. Ankara: TDKY: 879, 2006.
14. Kenan Koç, Aybek Bayniyazov, Vehbi Başkaran. Kazak Türkcesi – Türkiye Türkcesi Sözlüğü. Ankara: Akçağ, 2003.
15. "Kitabi Dədə Qorqud". Bakı: "Yazış", 1988.
16. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. М.-Л.:Изд-во. АН СССР, 1951.
17. Osman Nedim Tuna. "Ebi Verdi: İran'da Bir Türk Dialekti", TDAY-Belleten 1984, Ankara:1987, s. 215-245.
18. Seyidov M. M. Azərbaycan mifik təfəkkürünün qaynaqları. Bakı: Yazıçı, 1983.
19. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Пратюркский язык-основа картина мира пратюркского этноса по данным языка. М.: Наука, 2006.
20. Təbriz folklor örnəkləri. AMEA Folklor İnstitutu. Bakı: Nurlan, 2013.
21. Toparlı Recep, Hanfi Vural, Recep Karaatlı. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü. Ankara: TDKY: 835, 2003.
22. Tülay Çulha. Karaycanın Kısa Söz Varlığı. Karayca-Türkçe Kısa Sözlük. Dil ve Edebiyat Dizisi № 6, İstanbul: Kitap Matbaası , 2006, 235 s.

Galiba HAJIYEVA

STRUCTURAL-SEMANTICAL TYPES OF EXISTING LEXICAL UNITS  
IN THE DIALECTIC VOCABULARY

## SUMMARY

As in the literary language, the dialect layer of our language attracts attention with its structural and semantic diversity. Dialectic vocabulary, which is structurally and semantically similar in literary language in both Azerbaijani and modern Turkic languages, differs from the literary language by its specific features in terms of vocabulary. Morphologically and syntactically formed units take an important place in the vocabulary of dialects. As in literary language, the process of morphologically creating of the new words in dialects is based on the structure of the noun + noun, noun + verb, verb + noun, verb + verb, and we should particularly note the role of the affix morphemes. As with all common languages, lexical affixes play a major role in enriching the vocabulary of the Azerbaijani-Turkish dialects. In the vocabulary of Nakhchivan, South Azerbaijan and Eastern Anatolia, it is quite common to meet sufficiently simple and derivative words, as well as lexical affixes and grammatical forms. Syntactically formed words in the dialects of the Azerbaijani language manifest themselves in different forms: 1. Combining of two semantically different words; 2. By the use of double vocabulary which is formed as a complex word by processing alongside separate lexical units. In general, in literary languages, the process of the formation of complex words is often attributed to the first or second component of the words in the literary or dialect of the language and such kind of words are characteristic for the Nakhchivan, South Azerbaijan and Eastern Anatolian dialects.

**Key words:** *dialectic vocabulary, grammatical form, lexical affix, structural-semantic, morphological, syntactic.*

## СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТИПЫ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКЕ

### РЕЗЮМЕ

Диалектный слой Азербайджанского языка привлекает внимание структурным и семантическим разнообразием как и в литературном языке. Диалектическая лексика, с точки зрения словообразования отличается от литературного языка своими особенностями в Азербайджанском, а также современных тюркских языках. Словарь лексических единиц играет важную роль в словаре диалектов которая образованы морфологическим и синтаксическим методом. Образование новых слов с помощью словообразовательных морфем – самый распространённый метод в диалектах Азербайджанского языка. Морфологический способ словообразования включает в себя несколько разновидностей. Следует отметить что в диалектах процесс создания новых слов по морфологическим методом (существительное+глагол, глагол + существительное, глагол + глагол) как и в литературном языке. Лексические аффиксы играют большую роль диалекты азербайджанского языка как и во всех агглютинативных языках. Есть достаточно простых и образованных слов, а также в лексических формулы и грамматические формы в диалекты азербайджанского языка. Более активно наблюдается лексические аффиксы и грамматические формы Нахчыванских, Южно-Азербайджанских и Восточно-Анатолийских диалектах которые отличается от литературного языка. Синтаксические сформированные слова на диалектах азербайджанского языка и Восточно-Анатолийских говоров проявляются в разных формах: 1. объединяя два разных лексическо-семантических единиц; 2. с использованием двойного словаря, который формируется как сложное слово путем обработки вместе с отдельными лексическими единицами. В целом, как и в литературном языке, процесс образования сложных слов происходит в первом или втором компоненте слов в литературном или диалектном языке, которые характерны для Нахичеванских, Южно-Азербайджанских и Восточно-Анатолийских диалектах.

**Ключевые слова:** диалектная лексика, грамматические формы, лексические аффиксы, структурно-семантическая, морфологическая, синтаксическая.